Rumuńska Słowiańszczyzna – dicţionarul slavismelor româneşti din sec. al XVI-lea şi al XVII-lea

ANNA OCZKO[1]

The dictionary of the Romanian Slavonisms, first recorded in print or writing in the 16th and 17th century, is a result of Slavonic-oriented research into the Romanian language. It was published in 2014 as *The Romanian Slavism. South Slavic Borrowings into Romanian in the 16th and 17th Century*. It presents the lexical material in the form of alphabetically structured dictionary consisting of 1530 entries and 1064 derivates. Their etymons have Slavic and Proto-Slavic origins. The etymons were reconstructed in accordance with the evolution of Slavic languages: Proto-Slavic, Old Church Slavonic and its later recensions (New Church Slavonic), modern Slavic languages as Bulgarian and Serbian. Moreover, the borrowings from the Greek language (particularly from the Byzantine period, like Romanian *camilafcă*, *camătă*) which have entered Romanian by the Slavic medium, were taken into consideration as well, e.g. Romanian *crin*, *humă*.

The analysis presented above offers some interesting observations and conclusions related to the Slavic etymologies, their phonetic and semantic adaptations in the Romanian linguistic system. The author draws attention to inconsistencies frequently occurring in the Romanian sources in spelling of Slavic etymons when compared to the developmental stages of Slavic languages, like Old Church Slavonic and New Church Slavonic (e.g. *маньтija* which represents a later recension form, not canonical OCS). Thereafter, the adaptation level of the borrowings is presented from the perspective of morphology and semantics, taking into consideration their distribution and semantic development in the Romanian language. The article

[1] Universitatea Jagiellonă, Cracovia, Polonia.

BDD-V4935 © 2016 Aracne editrice
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:44:49 UTC)

concludes with phonetic remarks related to the adaptation of the front and back yer (ь, ъ) by the Romanian phonetic system.

Key-words: *borrowings*, *Romanian Slavism*, *Old Church Slavonic*, *Bizant Greek*, *Slavic etymology*

Articolul de faţă prezintă rezultatele cercetărilor privind influenţa slavă asupra lexicului român, precum şi câteva observaţii importante din punctul de vedere al slavisticii poloneze. Cercătările au fost cuprinse în cartea noastră publicată în anul 2014 în Cracovia, sub titlul polonez *Rumuńska Słowiańszczyzna* (în limba română: *Slavonismul românesc – împrumuturile sud-slave în limba română în secolele al XVI-lea şi al XVII-lea*) (Oczko 2014).

Împrumuturile sud-slave culese în lexiconul slavismelor româneşti au fost atestate pentru prima dată în limba română în scrisorile şi documentele româneşti pe parcursul secolelor al XVI-lea şi al XVII-lea. Lexicul a fost extras, în primul rând, pe baza celor peste douăzeci de volume ale DLR, folosindu-se însă şi alte dicţionare de limba română, de exemplu dicţionarul româno-german al lui H. Tiktin (TDRG) sau diversele cercetări ale slaviştilor români Gheorghe Mihăilă (1960, 1973), Mihai Mitu (2001) şi alţii. S-au identificat 1 530 de cuvinte-titlu cu peste 1 000 de derivate. Lexicul acesta a fost împrumutat de română începând de la epoca cea mai veche a contactelor românilor cu lumea slavă – din epoca bilingvismului româno-slav (între secolele al VII-lea – al XI-lea) –, precum şi dintr-o perioadă mai târzie, până în secolul al XVII-lea inclusiv. Lexicul analizat în această monografie este de origine sud-slavă, şi anume slavă veche bisericească, slavonă bisericească de redacţie bulgară sau sârbă, precum şi bulgară şi sârbă. Au fost luate de asemenea în calcul şi cuvintele al căror etimon indică originea paleoslavă (adică slavă comună) care au intrat în limba română încă în epoca biligvismului slavo-român, de exemplu *ba*, *babă*, *smântână*, însă termenii neatestaţi în

BDD-V4935 © 2016 Aracne editrice
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:44:49 UTC)

perioada respectivă nu au fost consemnaţi în acest dicţionar. De aceea lipsesc unele cuvinte care sunt parte a vocabularului de bază al limbii române, de exemplu *coş* < v.sl. *košь*, *vrabie* < v.sl. *vrabьi*.

Analiza etimologică a fost realizată în baza dicţionarelor etimologice, explicative şi istorice ale limbilor moderne şi istorice (nu numai ale celor româneşti – de exemplu, dicţionarul etimologic al limbii croate şi sârbe al lui Petar Skok – Skok 1971), dar şi cu ajutorul altor publicaţii ştiinţifice. Lexiconul reconstruieşte etimoane de origine slavă şi, foarte important din punctul de vedere al slaviştilor polonezi, respectând periodizarea dezvoltării limbii slave (adică paleoslava înţeleasă ca slavă comună, slava veche, redacţiile slavonei bisericeşti sârbe şi bulgare, şi limbile slave moderne – mai ales bulgara şi sârba). În dicţionarele româneşti se observă destul de frecvent lipsa de consecvenţă în reconstruirea etimoanelor slave. Uneori formele în limba slavă veche (v.sl.) sunt confundate cu cele slavone (sl.bis.), neatestate în canonul complet cuprinzând cele 10 texte din secolele X–XI care s-au păstrat până astăzi, iar limbajul lor este cel mai apropiat de cel în care vorbeau şi scriau Chiril şi Metodie. Precizăm că atât în slavistica românească, cât şi în slavistica poloneză, limba slavă veche şi limba bulgară veche sunt două noţiuni echivalente. De exemplu: rom. *mag* cu etimonul slav *magъ* care, după DLR, este de origine slavă veche, într-adevăr nu a fost atestat în textele canonice, aşadar originea lui nu poate fi decât în slavona bisericească. De asemenea, după DLR, *mantie* ar fi provenit din vechiul slav *manьtija*, a cărui formă reprezintă varianta slavonă de mai târziu. Mai departe, formele paleoslave reconstruite (şi anume din epoca slavei comune), de exemplu **cěva* (în română *ţeavă*), au fost şi ele consemnate ca fiind de origine slavă veche, ceea ce îl duce în eroare pe cititor. Aici trebuie menţionat că, în DELR, Alexandru Ciorănescu se limitează la termenul general „de origine slavă” fără să rezolve originea cuvintelor conform terminlogiei admise în cercetările slavistice. Având în vedere principii admise în slavistica

BDD-V4935 © 2016 Aracne editrice
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:44:49 UTC)

poloneză, cercetările scot în evidenţă etimoanele conform cu periodizarea dezvoltării limbii slave.

Un caz deosebit îl constituie cuvintele de origine grecească intrate în limba română prin filieră slavă, reprezentate de asemenea în acest lexicon. În privinţa acestora ne-am bazat în primul rând pe lucrarea lui H. Mihăescu referitoare la influenţa grecească asupra limbii române până în secolul al XV-lea (Mihăescu 1966). Primele împrumuturi din limba grecească au pătruns în limba română prin intermediar slav încă între secolele al VII-lea şi al X-lea. Ca atare sunt considerate cuvinte precum *crin*, atestat în slava veche *krinъ* (gr. *κρίνον*), sau *humă*, atestat în limba slavonă sub forma de *chuma* (gr. *χύμα*). Pe parcursul secolelor următoare, până la epoca fanariotă, în limba română pătrund numeroşi termeni greceşti, iar tresăturile fonetice ale acestora arată că etimonul direct este slav. Cel mai bogat reprezentat este lexicul legat de liturghie, biserică, ierarhie, viaţă monastică, de exemplu *aer* (prin v.sl. *aerъ*) din gr.*’αήρ*; *amin* (prin v.sl. *aminъ*, *aminь*) din gr. *ἀμήν*; *chinovie* (prin sl. bis. *konovija*, *kinovije*) din gr. *κοινόβιον*; *iad* (prin v.sl. *adъ*) din gr. *Ἅδης* ‘Hades’; *camilafcă* (prin limbile slave, cf. sl.bis. *kamilavka*, srb. *kamilavka*, bg. dial. *kamilávka*) din mediogr. *καμηλαῦκα*; *panaghie* (prin sl.bis. *panagija* ‘preasfântă’) din gr. *παναγία* ‘id.’; *prescură* (prin sl.bis. *proskura*) din gr. *προσφορά* ‘jertfă’ etc. Dincolo de termeni ecleziastici apar şi cei legaţi de negoţ sau administraţie, de exemplu *cămătă* (prin limbile sl., cf. sl.bis. *kamata*, srb. *kamata*, bg. dial. *kámata*) din mediogr. *κάματος*; *hârtie* (prin v.sl. *charъtija*, bg. *hartija*) din mediogr. *χαρτίον* ‘carte, act’; *a hărăzi* (prin sl.bis./srb. *charizati*) din gr. *χαρίζω*; *comis* (prin sl.bis. *komisъ* ‘conte’) din mediogr. *κόμης* ‘id.’ etc.

Analizând nivelul de adaptare şi de răspândire a împrumuturilor sud-slave în limba română, acestea se pot împărţi în trei grupuri:

– lexicul cu nivel înalt de adaptare, folosit frecvent în limba vorbită, alcătuit din cuvinte care, în mare parte, au

BDD-V4935 © 2016 Aracne editrice
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:44:49 UTC)

pătruns în română în perioada bilingvismului slavo-român, de exemplu *noroc* < v.sl. *narokъ* ‘termen (stabilit)’, cf. srb. *narok* ‘noroc’; *izvor* < sl.bis. *izvorъ*, cf. bg., srb. *izvor*; *rudă* < v.sl. *rodъ* ‘neam’, bg. *roda* ‘neam, familie’;

– lexicul cu frecvenţă redusă, format din cuvinte caracteristice unor domenii sau specializări, de exemplu lexic religios (*spovednic* < scs. *ispovědьnikъ*, *podnojie* ‘bancă mică pe care se poate îngenunchia’ < scs. *podъnožije*; *metoc* ‘mănăstire mică, proprietate imobiliară a unei mănăstiri’, prin sl.bis. *metochъ*, cf. bg. *metoh* din ngr. *μετόχι*; lexic administrativ – *spătar* ‘titlu boieresc, cel care purta sabia şi buzdanul domnului’, prin v.sl. *spatharъ* ‘gardă personală’, din gr. *σαθάριος*; *samodrăjavnic* ‘suveran’ < sl.bis. *samodrъžavьnъ*); lexic militar (*panţir* ‘soldat călăreţ îmbrăcat în zale’, prin limbile slave, cf. sl.bis. *pansyrъ*, srb. *pancir*, cf. pol. *pancerz*‘cuirasă’, din germ. *Panzer* ‘id’; *pâlc* ‘unitate militară’ < v.sl. *plъkъ*, cf. bg. *pъlk*; *năvrap* ‘soldat turc’ < sl. bis. *navrapъ* ‘tâlhărie’);

– al treilea tip cuprinde aşa-numitele slavonisme, cuvinte împrumutate direct din texte, mai ales religioase, care niciodată nu au fost folosite de limba română vorbită (dincolo de cazurile când acestea au pătruns în graiuri regionale). Însă funcţia lor, însemnată din punct de vedere stilistic, a permis să-şi păstreze în opere literare şi traduceri de atunci caracterul distinctiv al limbii literare de cea vorbită. Aici se poate enumera de exemplu *crasnă* – în loc de *frumusețe*; *gotov* – în loc de *gata*; *mesiţă* – în loc de *lună*; *leat* – în loc de *an*.

În general, limbile împrumută foarte uşor substantive, adjective şi verbe (cea ce nu înseamnă că nu pot fi împrumutate cu mare succes şi alte părţi de vorbire, precum adverbul slav *prě* care este prezent chiar şi în limba română contemporană – *prea*). Deşi prezenţa slavismelor în limba română, mai ales în

BDD-V4935 © 2016 Aracne editrice
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:44:49 UTC)

epoca veche, a fost însemnată, nici atunci limba nu a evitat regula aceasta. Pronume, adverbe (mai rar), prepoziţii şi conjuncţii apar în textele literare, religioase şi administrative (hrisoave) ale epocii, jucând însă un rol exclusiv stilistic. Între pronume se pot enumera doar două: *az* 'eu' < scs. *azъ* 'id.', cf. bg. *az*; *imrek* 'la fel ca' < sl.bis. *imę rekъ* '*acesta înseamnă*'. Prepoziţiile slave, precum *na*, *ot*, *za*, se întâlnesc sporadic; în textele româneşti însă, urme ale acestora se pot regăsi în cuvinte ca de exemeplu *beznă* (unde prepoziţia slavă *bez* corespunde prepoziţiei româneşti *fără*) sau *vleat* (unde *v* slav este corespondentul lui *în* românesc). Singura conjuncţie atestată în textele româneşti este *i* – rom. '*şi*'.

În ceea ce priveşte dezvoltarea semantică a împrumuturilor slave, acestea se pot structura în trei categorii. Merită adăugat că pentru majoritatea semnificaţiilor se observă o convergenţă semantică cu înţelesuri din limba bulgară. Aşadar:

– în prima categorie pot fi incluse împrumuturile monosemantice care au păstrat un singur sens moştenit din limba-sursă. Între ele se numără grupurile semantice care denumesc animale (*lebădă*, *râs*), plante (*ovăz*, *bujor*), părţi ale corpului (*gleznă*), relieful, atât în sens geografic, cât şi agricol (*podgorie*, *ogor*), nume ale unor obiecte casnice (*blid*, *pernă*, *plug*, *greblă*). Dacă, în cazul substantivelor, monosemantismul nu este o excepţie, în timp ce, în cazul verbelor, fenomenul acesta este întâlnit foarte rar. De fapt, în această categorie intră înainte de toate verbe care denumesc activităţi tehnice precum *a plivi*, *a bili*, *a prăji*, pe lângă verbe care se referă la trăsături de caracter sau stări sufleteşti, de exemplu *a leni*, *a boli.* Un singur sens are şi lexicul (nu doar verbele) caracterizat printr-un nivel înalt al specializării, din cadrul terminologiei ecleziastice sau liturgice, de exemplu *a propovădui*, *jertfelnic*, *ocinaş* '*Tatăl nostru*'. Trebuie avut în vedere faptul că termenii atestaţi cu un singur sens între secolele al XVI-lea şi al XVII-lea au

BDD-V4935 © 2016 Aracne editrice
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:44:49 UTC)

putut să-şi dezvolte alte semnificaţii pe parcursul veacurilor următoare. *Anonymus Caransebesiensis* din anul 1700 consemnează o singură accepţiune a cuvântului *greblă* ca „unealtă agricolă”, în timpul ce dicţionarele moderne indică mai multe sensuri, primul fiind „unealtă sau maşină agricolă”, al doilea: „construcţie orientată traversal pe un curs de apă, făcută pentru oprirea buştenilor”;

– a două categorie, cea mai vastă, o reprezintă cuvintele polisemice. Aici se pot distinge cuvintele polisemice în limba-sursă care au moştenit un singur sens în limba-ţintă, de exemplu rom. *deal*, cu sensurile: 1. ‘colină’, 2. *reg.* ‘câmp, ogor’, 3. *înv.* ‘pădure’, 4. *reg.* ‘podgorie’; în limba bulgară *djal* în afară de sensul transmis ‘colină’, are încă două sensuri: ‘o parte’ (ca sens principal) şi ‘vârf’, cf. pol. *dział* ‘o parte’. Există şi cuvintele care şi în limba-sursă, şi limba-ţintă au aceleaşi sensuri (de exemplu, rom. *slobod*, este atestat prin secolele al XVI-lea şi al XVII-lea în aceleaşi contexte ca şi sb. *slobodan*);

– în ultima categorie, nu prea semnificativă ca număr, se află cuvintele care nu au moştenit niciun sens al originalului. Respectivele cuvinte au fost supuse încă de la început schimbării complete sau parţiale a înţelesului, totodată dezvoltând în mod liber alte sensuri în limba română. Schimbarea sensului se poate observa la cuvinte precum rom. *a govi* – care, în secolul al XVII-lea, a fost atestat cu sensul ‘a păzi, a sta cu mireasa în noaptea dinaintea nunţii’, în vreme ce etimonul *gověti* însemna în limba slavă veche ‘a posti’, însă se poate identifica o legătură semantică cu semnificaţia bulgară, unde *goveja* este înţeles ca ‘a tăcea respectuos în faţa părinţilor miresei’.

O altă problemă care merită să fie abordată în acest scurt rezumat consacrat influenţei slave asupra limbii române se referă la adaptarea fonetică a împrumuturilor slave. Acestea

BDD-V4935 © 2016 Aracne editrice
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:44:49 UTC)

reprezintă trăsăturile principale, caracteristice dialectelor bulgare din epoca limbii slave vechi (până în sec. al XI-lea), ca şi celor de mai târziu – mediobulgare (sec. al XII-lea), chiar şi celor recente din bulgara contemporană. Evoluţia ierurilor în limba română constituie un caz deosebit din punctul de vedere al vocalizării acestora. Totuşi, în funcţie de poziţia pe care o deţine în cuvântul slav (intensă sau neintensă), iorul este adaptat în aceste două poziţii ca *o* sau *ă*, ex. ъ (poziţie intensă) > *o*: sl.bis. *pominъkъ* > rom. *pominoc*; > *ă*: v.sl. *pъpьrište* > rom. *păprişte*; ъ *(poziţie neintensă)* > *o*: sl.bis. *prědъslovije* > rom. *predoslovie*; > *ă*: v.sl. *vъzduchъ* > rom. *văzuduh*. Mai mult, există cazuri când ъ în poziţie neintensă dispare, ex. ъ > *ø*: v.sl. *sъvada* > rom. *svadă*.

În cea ce priveşte irul, în poziţie intensă acesta evoluează la vocala *e*, ex. v.sl. *pěvьcь* > rom. *peveţ*, iar în poziţie neintensă, dacă nu a dispărut (ex. v.sl. *polьza* > rom. *polza*), trece la *ă* – ceea ce este o trăsătură caracteristică pentru limba română, neavând loc în cazul limbilor slave, ex. v.sl. *mьzda* > rom. *măzda* (sec. XVI) > rom. *mâzda* (sec. XVII).

Dincolo de analiza semantică şi fonetică (cf. supra), împrumuturile slave discutate în volumul prezentat pe larg în partea introductivă a articolului au fost cercetate din punctul de vedere al adaptării grafice a alfabetului chirilic, precum şi din perspectiva adaptării morfologice şi sintactice, realizându-se totodată un rezumat al publicaţiilor consacrate interferenţelor slavo-române. În încheierea acestui articol, merită se facem apel la statistica cuvintelor efectuată pe baza dicţionarelor complete, conform cărora în limba contemporană doar 15% din lexicul românesc provine din limbile slave. Totuşi, având în vedere răspândirea limbii slavone în secolele al XVI-lea şi al XVII-lea, exercitarea influenţei slave ar fi trebuit să fie mult mai relevantă.

BDD-V4935 © 2016 Aracne editrice
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:44:49 UTC)

Bibliografie

DA: *Dicţionarul limbii române*, I–II, *A–lojniţă*, Academia Română, Bucureşti, 1913–1940.

DELR: A. Ciorănescu, *Dicţionarul etimologic al limbii române*, Bucureşti, Saeculum, 2002.

DERS: *Dicţionarul elementelor româneşti din documentele slavo-române*, red. Gh. Bolocan, Bucureşti, Editura Academiei, 1981.

DLR: *Dicţionarul limbii române*, serie nouă, I–XIV, Academia Română, Bucureşti, 1965–2008.

SJS: *Slovník jazyka staroslověnského*, vol. I–IV, Praha, Nakladatelství Československé Akademie Věd, 1958–1997.

TDRG: H. Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch.* [Band I−III], Bukarest, Staatsdruckerei, 1903–1924.

*

Boryś W., *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków, Wydawnictwo Literackie, 2005.

Mihăescu H., *Influenţa grecească asupra limbii române până în secolul al XV-lea*, Bucureşti, Editura Academiei, 1966.

Mihăilă G., *Împrumuturi vechi sud-slave în limba română*, Bucureşti, 1960.

—— *Studii de lexicologie şi istorie a lingvisticii româneşti*, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică, 1973.

Miklosich F., *Lexicon Paleoslovenico-Graeco-Latinum*, Vindobonae, Guilelmus Braumueller, 1865.

Mitu M., *Studii de etimologie româno-slavă*, Bucureşti, Univers Enciclopedic (seria „Etymologica"), 2001.

Oczko A., *Rumuńska Słowiańszczyzna*, Kraków, Collegium Columbinum, 2014.

Rosetti A., *Istoria limbii române de la origini până în secolul al XVII-lea*, Bucureşti, Editura pentru Literatură, 1968.

Skok P., *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb, Jugoslavenska Akademija Znanosti i Umjetnosti, 1971.

BDD-V4935 © 2016 Aracne editrice
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:44:49 UTC)